

QUIDQUID SUB TERRA EST, IN APRICUM PROFERET AETAS

Tanulmányok Takács Miklós 65. születésnapja tiszteletére

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Régészettudományi Intézet

Martin Opitz Kiadó

ELTE Humán Tudományok Központja
Magyar Őstörténeti Kutatócsoport

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia

A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai

Archaeological Studies of PPCU Institute of Archaeology

Volume 38

ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja
Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok

Volume 16

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
A PPKE BTK Régészettudományi Intézetének kiadványai
Archaeological Studies of PPCU Institute Archaeological Sciences

ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja
Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok

Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia
International Advisory Board

Heinrich Härke
Eberhard Karls Universität (Tübingen, D)

Oleksiy V. Komar
Institute of Archaeology of NUAS (Kiev, UA)

Abdulkarim Maamoun
Damascus University (Damascus, SY)

Denys Pringle
Cardiff University (Cardiff, UK)

Dmitry A. Stashenkov
Samara Regional Historical Museum (Samara, RU)

Nikolai P. Telnov
Institute of Archaeology of MAS (Chişinău, MD)

Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok
International Advisory Board

Balázs Balogh
Director General of the Research Center
for the Humanities (Budapest)

Pál Fodor
Honorary Director General of the RCH (Budapest)

László Klima
PPCU Institute of Archaeological Sciences
(Budapest)

Hakan Aydemir
İstanbul Medeniyet Üniversitesi (Istanbul)

Balázs Sudár
Institute of History of RCH (Budapest)

Attila Türk
Early Hungarians' History Research Team of RCH
(Budapest)

*QUIDQUID SUB TERRA EST,
IN APRICUM PROFERET AETAS*

Tanulmányok Takács Miklós
65. születésnapja tiszteletére

Studies in honour of Miklós Takács
on his 65th birthday

Főszerkesztő
LANGÓ PÉTER

Szerkesztők
K. NÉMETH ANDRÁS – MAG HELLA – RÁCZ TIBOR ÁKOS

BUDAPEST 2026

PÁZMÁNY PÉTER
KATOLIKUS EGYETEM

ELTE

HUMÁN TUDOMÁNYOK
KUTATÓKÖZPONTJA

A kötet a PPKE-BTK-KUT-24-1. és az ELTE HTK MÖK (Őseinket felhozád. 2022–2026) pályázati program keretében készült

Borítókép

Antikizáló korinthuszi oszlopfeje a berzencei vár ásatásából (Fotó: Balla Krisztián)

Hátlap

A csákszentimrei-orondpusztai temető 62. sírjából származó edény és a rákarcolt ábrázolás fotója
(Fotó: Tóth Brigitta, Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár)

A címben szereplő idézet forrása

Horatius: Epistulae. Liber I. VI. 24.

A szerkesztésben közreműködött

Csepregi Horváth Dóra – Gál Judit

Olvasószerkesztő

Mag Hella

© szerzők

© Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar, Régészettudományi Intézet

© ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Magyar Őstörténeti Kutatócsoport

© Martin Opitz Kiadó

ISBN 978-615-6998-18-7

HU-ISSN 2064-8162

HU-ISSN 2786-1538

DOI 10.55722/Arpad.Kiad.2026.16

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet, illetve annak részeit tilos reprodukálni, adatrendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus úton vagy más módon – közölni a kiadó engedélye nélkül.

Borítóterv:

Óvári Péter

Nyomda: Pauker Nyomda

Felelős vezető: Vértess Dániel

TARTALOM

TABULA GRATULATORIA

ELŐSZÓ

KÖSZÖNTŐK

PÁLÓCZI HORVÁTH András: Fejezetek Takács Miklós életéből – ahogy én láttam

SZENTPÉTERI József: Földvár felé félúton. Zamárdi–Tétel–Titel

ANYAGI KULTÚRA (KERÁMIA)

MASEK, Zsófia: The Hun-period archaeological finds of Kiskőszeg (Batina, HR)

PAP Ildikó Katalin: Késő népvándorlás kori leletek Sárvár-Óvárról

BÍRÓ Gyöngyvér: Egy sormintás bográcsról. Pecsétlőkerékkel díszített Árpád-kori kerámiatöredék
Jászfényszaru-Szőlők alján

BOTÁR István: Lokális „füllentés” vagy történeti kapcsolat? Egy ritka bogrács típus Csikban

FUSEK, Gabriel: Scherben von hochmittelalterlichen Kesseln aus Nitra

VÍZI Márta: Szemeskályhák oromdíszei. Figurális megoldások

PAPP Adrienn: Oszmán kori sgraffitódíszes edények a Budapest, Bem tér 3. – Fekete Sas utca 4. szám alatt
végzett feltárás leletei közül

ANYAGI KULTÚRA (FÉMEK)

DEMO, Željko: Religious series and issues of the “Sirmium” group with particular attention
to the figurative series with the depiction of a Woman and an Angel at the grave of Christ

VADAY ANDREA: Az infiltrációs zóna tipikus lelete az Aquincumot Porolissummal összekötő
kereskedelmi és hadiút közelében

LŐRINCZY Gábor – STRAUB Péter: Két délvidéki 7. századi leletegyüttesről. Régi leletek,
új megközelítésben. A bácsújfalui leletegyüttesről

MÜLLER, Róbert: Ein karolingisches Schwert aus Murakeresztúr-Kollátszeg (Ungarn, Kom. Zala)

PROFANTOVÁ, Nad'a: Bronze early medieval round decoration from Hlavenec near Stará Boleslav,
Prague-East District

BUNČIĆ, Maja – RADIŠIĆ, Milica: Early medieval belt fittings from Syrmia in the collection
of the Archaeological Museum in Zagreb

VARGA Máté: Kora Árpád-kori késtok a fiad-képusztai temetőből

KATONA-KISS Attila: Jegyzetek a besenyő szállásterületeken előkerült csillag alakú buzogányokhoz

ROSTA Szabolcs – PÁNYA István – MAGDUS Tamás: Ladánybene újratöltve – a Hornyák-dombi tatárjárás kori kincslelet helyszínének 2024. évi azonosítása

WOLF Mária: Árpád-kori pecsétnyomó az abaújházi várban

GYÖRFY Zsolt – LÁSZLÓ Keve: Középkori egyházi pecsétnyomó Ikland határából

MORDOVIN, Maxim – PROHNENKO, Igor – HORVÁTH, Veronika: Sealing Success: Cloth Seals and the International Life of Leuven Broadcloth

TEMETKEZÉSEK

KISS P. Attila: „...tegnap még embercsíra, holnap már bebalzsamozott tetem vagy hamu...” Hamvasztás, depó vagy sír volt-e az 5. századi horgosi lelet?

BUGARSKI, Ivan: Vampirism or just soil use: On the deposition of sickles in Avar-Period graves in the south of the Khaganate

KÖNIG, Tomáš: Three graves, one alliance: A political network and cultural exchange in late Great Moravia

ALAJBEG, Ante: Reflecting on Gordon Childe: Princely burials and social transformation in early medieval Dalmatia

OTA, Silviu: Some data on the necropolis around the franciscan monastery in Caransebeș-Centru (Caraș-Severin County)

ÉPÜLETEK, ÉPÜLETELEMEK

ARADI Csilla: Árpád-kori kőfaragványok a berzencei vár leletanyagában

TAKÁCS Ágoston: Egy különleges, kőből készült tárgytípus a Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeum kőtárából

TÓTH Endre: Egy rejtélyes kőfaragvány és egy még rejtélyesebb apáca (A bökenysomlói monostorról)

LASZLOVSKY, József – VARGHA, Mária – PARVANOV, Petar: Unearthing a medieval crime scene: The medieval church and monastic grange at Pomáz-Nagykovácsi puszta

SZOLNOKI Tamás: A pesti Nagyboldogasszony-Főplébánia-templom régészeti kutatása 2014 és 2016 között I.

ÓDOR János Gábor – K. NÉMETH András – BERTA Adrián – KOVÁCS Bianka Gina: A dunaföldvári bencés apátság geofizikai felmérése

RÁCZ Tibor Ákos: Az ipolysági premontrei prépostság építéstörténete a 2022–2023-ban végzett megelőző feltárások alapján

MÉSZÁROS Orsolya: Falusi templom vagy premontrei monostor? A nagykökenyesi Havas Boldogasszony templom 2024. évi régészeti kutatása

SZAKÁCS Béla Zsolt: Építészet a Magyar Királyság déli határszélén 1500 körül

GERE László: Adalék Döbrököz várának történetéhez

TELEPKUTATÁS

VIDA Tivadar: Avar táj avar ecsettel

SKRIBA Péter – MARCZEL Krisztina – TAKÁCS Balázs – SZENTHE Gergely: Településkerámia, házak és radiokarbon időrend a daruszentmiklósi avar telepen

JENEI Anita – HORVÁTH Antónia – GÁL Viktor: Kora Árpád-kori kohásztelep Kazincbarcika határában

PÁTKAI Ádám: Kora Árpád-kori földbe mélyített lakóépület feltárása a veszprémvölgyi apácakolostor mellett

SZÖLLÖSY Csilla – POKROVENSZKI Krisztián: Árpád-kori településrészlet Pusztaszabolcs határában

LUKÁCS Nikoletta – SZÉNÁSY-LACZKÓ Virág – LYUBLYANOVICS Kyra: Egy Árpád-kori település a Kisalföld keleti peremén. Ács-Alsó-Sörös lelőhely régészeti és archeozoológiai kutatásának eredményei

JANES, Andrej: A prolegomenon to the archaeology of medieval rural settlements in Croatia

GARDINER, Mark: Design and display in English late medieval peasant houses

TELEPÜLÉSTÖRTÉNET

SZÜCSI Frigyes – PETKES Zsolt: Egy koronázóváros bölcsőjénél: Székesfehérvár lehetséges kora középkori előzményei

PAPP Attila: Utak, falvak, templomok. Az Árpád-kori településhálózat kutatásának friss eredményei Veszprém megye keleti régiójában

SZENDE Katalin: Káptalanok és piacterek. A püspöki székvárosok helyrajzáinak kérdéséhez

SÁROSI Edit: Kecskemét – a történeti városlapraíró kutatásának lehetőségei, eredményei

F. ROMHÁNYI Beatrix: Egy határmenti terület a források tükrében: Moson vármegye gazdasági viszonyainak alakulása a 14. század eleje és a 19. század eleje között

KÖZÉPKORI TÖRTÉNELEM, FORRÁSOK

SZABADOS György: Koppány atabég, az Anjou-ház fantomja. Kritikai megjegyzések két újszerű (?) elmélettel kapcsolatosan

VESZPRÉMY László: Szolárium Dömösön

GÁL Judit: A Iohannes Lucius gyűjteményében található Árpád-kori királyi és hercegi oklevelekről

KÖRMENDI Tamás: Megjegyzések egy történelem nélküli középkori premontrei monostor történetéhez

TERNOVÁČZ Bálint: Árulás a boszniai káptalanban. Adalék az 1350-es évek boszniai–magyar kapcsolatainak történetéhez

ŐZE Sándor: Mekkora volt a pusztulás a török hódítás miatt és milyen lehetőség adódott az elkerülésére? Töprengés egy Mohács-évforduló előtt

MÓDSZERTAN, ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉSEK

KÖSZEGHY Miklós: A gézeri kalendárium (?) nyomában

ZÁGORHIDI CZIGÁNY Bertalan – TÜRK Attila – ÓVÁRI Péter – LIPTÁK Viktor – JANCsik Balázs –
SZÜCSI Frigyes – SANTA Zsombor: Káoszból rendet. Régészeti adatok a honfoglalás kori készenléti
íjtartó tegezsek elméleti rekonstrukciójához a bodrogszerdahelyi 1937/2. sír kapcsán az újabb hazai
és kelet-európai leletek fényében

ZIMMERMANN, Haio: Auch erfolgreiche Prospektionsmethoden können versagen Kontinuierliche
Besiedlung versus Siedlungslücke südlich der Nordsee während der Späten Völkerwanderungszeit

BILOGRIVIĆ, Goran: Beyond typology: Hilt, traces of wear, and the personal relations between
early medieval swords and their bearers

BRADY, Niall: Ceramics as little bits and pieces, a view from Ireland

DOESBURG, Jan van – GROENEWOUDT, Bert – HABERMEHL, Diederick: 'Special' pottery deposits in medieval
and postmedieval settlements in the Netherlands

FELD István: Középkori várkutatásunk terminológiájához

KARLSSON, Catarina – SVENSSON, Eva: Medieval rural industries and environmental management

THEUNE, Claudia: Intentions and practices as an approach to analyse past archaeological contexts. Some
thoughts based on Hans Jürgen Eggers' concept of the framework of features

SCHREG, Rainer: Die Aussagekraft von Oberflächenfunden aus Surveys: ein Testlauf bei Szentes

TABULA GRATULATORIA

Alajbeg, Ante	Gardiner, Mark	Lyublyanovics Kyra
Albrecht, Stefan	Gere László	Magdus Tamás
Aradi Csilla	Groenewoudt, Bert	Majer Zsófia Veronika
Arányiné Papp Judit	Grynaeus András	Major Balázs
Bácsatyai Dániel	Győrfi Zalán	Marczel Krisztina
Bagi Dániel	Habermehl, Diederick	Masek Zsófia
Bálint Marianna	Harangi Flórián	Mende Balázs
Belényesy Károly	Hoppál Mihály	Mészáros Orsolya
Berta Adrián	Horváth Antónia	Mészáros Tamás
Bertók Gábor	Horváth László	Milavec, Tina
Beszédes József	Hudák Krisztina Eszter	Molnár Antal
Bilogrivić, Goran	Ilon Gábor	Mordovin Maxim
Bíró Gyöngyvér	Jámbor Keve	Mráv Zsolt
Bíró László	Janes, Andrej	Müller Róbert
Bíró Szilvia	Jenei Anita	Nagy Levente
Bognár Katalin	Juhász Erika	Neményi Réka
Botár István	K. Németh András	Nowotny, Elisabeth
Brady, Niall	Karlsson, Catarina	Ódor János Gábor
Bugarski, Ivan	Katona Csete	Oța, Silviu
Bunčić, Maja	Katona-Kiss Attila	Őze Sándor
Czuppon Tamás	Kiss Gábor	Pálóczi Horváth András
Csaplár-Degovics Krisztián	Kiss P. Attila	Pánya István
Daim, Falko	Kovács Bianka Gina	Pap Ildikó Katalin
Dani János	Kovács László	Papp Adrienn
Demeter Gábor	König, Tomáš	Papp Attila
Demo, Željko	Körmendi Tamás	Parvanov, Petar
F. Romhányi Beatrix	Kőszeghy Miklós	Paszternák István
Feld István	Kulcsár Gabriella	Patay-Horváth András
Filipec, Krešimir	Langer Dániel Péter	Pátkai Ádám
Fodor Pál	Langó Péter	Petkes Zsolt
Fusek, Gabriel	László Keve	Pető Zsuzsa Eszter
Füredi Ágnes	Laszlovszky József	Petrinec, Maja
Gabler Dénes	Liska András	Pokrovenszki Krisztián
Gál Judit	Lőrinczy Gábor	Pópity Dániel
Gál Viktor	Lővei Pál	Profantová, Naďa
Gallina Zsolt	Lukács Nikoletta	Prohászka Péter

Prokhnenko, Igor	Szénásy-Laczkó Virág	Tóth Endre
Rácz Tibor Ákos	Szende Katalin	Tringli István
Radišić, Milica	Szende László	Türk Attila
Rajna András	Szenthe Gergely	Ungerman, Šimon
Rapan Papeša, Anita	Szentpéteri József	Vaday Andrea
Reich Szabina	Szigeti Judit	van Doesburg, Jan
Révész László	Szolnoki Tamás	Varga Máté
Ringer István	Szovák Kornél	Vargha Mária
Rosta Szabolcs	Szöllősy Csilla	Vass Lóránt
Sárközi Julianna	Szörényi Gábor	Veszprémy László
Sárosi Edit	Szulovszky János	Vida Tivadar
Schreg, Rainer	Szücsi Frigyes	Vizi Márta
Schulze-Dörrlamm, Mechthild	Takács Ágoston	Wilhelm Ákos
Skriba Péter	Takács Balázs	Wolf Mária
Soós Rita	Takáts Mór Bendegúz	Yotov, Valeri
Špehar, Perica	Ternovác Bálint	Zágorhidi Czigány Balázs
Straub Péter	Theune, Claudia	Zágorhidi Czigány Bertalan
Svensson, Eva	Tobias, Bendeguz	Zimmermann, Haio
Szabados György	Tojčić, Deni	Zsoldos Attila
Szakács Béla Zsolt	Tomka Gábor	Zsupán Edina

ELŐSZÓ

Sajátos módon tükrözik az ünnepi kötetek tanulmányai az ünnepelt életútját. Az írások ajánlásai, a köszöntők szívélyes visszaemlékezései mellett a tanulmányok témái is sokat elárulnak arról, milyen kutató áll a középpontban. E kötet lapjain a Kárpát-medence középkori régészetének legtöbb fontos alaptémája jelen van, közép- és kelet-európai összefüggéseivel együtt, európai kitekintéssel. A kötet, mint egy „szellemi térkép” mutatja meg Takács Miklós életművének gyökereit és kisugárzását. A hun kortól az oszmán korig, a Kárpát-medencétől Írorszáig, Hollandiáig vagy Svédorszáig terjed a horizont.

Quidquid sub terra est, in apricum proferet aetas.
E kötet címének horatiusi gondolata általában véve leírja a régészet egyik legszebb feladatát, de különösen találó Miklós munkásságára. Maga is tárt fel föld mélyén rejtőző régészeti emlékeket, de ennél jóval nagyobb horderejű az elméleti jellegű munkássága, mellyel történeti-régészeti szakmai kérdéseket bontott ki, és új kutatási irányokat jelölt ki a szakmai közösség számára. Figyelme a kerámiától a kőfaragványokig, a veremházról a monostorig, a köznéptől az uralkodó dinasztiáig mindenre kiterjedt. Írásai közt egyszerű anyagközlést, módszertani alapvetést és összegző igényű monográfiákat egyaránt találunk. Miklós élete során számtalan kutatói közösség alaptagja volt, innen is ered témáinak sokszínűsége. Kiterjedt szakmai kapcsolatrendszerét és tudományos érdeklődését remekül reprezentálja a tiszteletére összeállított monumentális mű.

Kötetünk 95 szerző kilenc nagy témacsoportba sorolt 65 tanulmányát foglalja magába. Ilyen teteemes mennyiségű tanulmány nem született volna, ha a szerzők pusztán csak a tudós kutató életműve előtt tették volna tiszteletüket. Ezek az írások egy szeretetteljes ember köszöntésére születtek. Miklós barátságos, kissé karcos humorú, vég nélkül adomázó, és az adomák közt mélyen alapozott materiális tudást felvillantó személyisége sokakban kelt rezo-

nanciát. Miklós azok közé a kutatók közé tartozik, akik tudományos életművük mellett szakmai közösséget is építenek, generációkat kötnek össze, nemzetek közt teremtenek kapcsolatot és természetessé teszik a párbeszédet tudományterületek és kutatói iskolák közt. Szívósan ragaszkodik kutatási témáihoz, mindegyikhez újra meg újra visszatér az új adatok fényében, nem tetszeleg a mindent tudó professzor szerepében és elfogadja, hogy a sajátjától eltérő szakmai véleményeknek is van létjogosultsága.

Meghatározó élményem Miklóssal kapcsolatban ez a nyitottság a nézetek sokszínűségét illetően. Engedtessek meg itt, hogy személyesebb hangnemben saját példámat hozzam fel. Ifjú kutatóként középkori településrégészettel foglalkoztam, és disszertációm írása során nem egy kérdésben a Miklósétól eltérő következtetést fogalmaztam meg. El is készültem rá lelkiekben, hogy egy hatalmas ellenséget szereztem magamnak. Miklós azonban egy pillanatilag sem vette szívére a leírtakat, nem engedte, hogy holmi tudományos nézeteltérés emberi kapcsolatokat befolyásoljon. Ehelyett ő volt az, aki meghívott a középkori falukutatás nemzetközi konferenciasorozatára, a Ruralia rendezvényeire, ahol mindenben segítségemre volt, hogy kutatói pályám gazdagodjon és látóterem bővüljön, miközben maga is harsányan öregbítette a hazai kutatók szakmai hírnevét, ápolta a nemzetközi kapcsolatokat, soha nemcsak a kutatói attitűdre figyelve, hanem az emberi kvalitásokra is. Ugyancsak az ő közreműködésével és bátorítására kerültem 2019-ben óraadóként a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Régészettudományi Intézetébe, és ez egy újabb sor pozitív változást generált életemben. A múzeumi szféra után az egyetemi oktatás teljesen új világába csöppentem, majd merültem el egyre jobban. Határokon átnyúló ásatási kalandok, baráti hálózatok, együttműködési lehetőségek nyíltak meg, és nem utolsósorban megtapasztaltam az ifjú nemzedékek oktatásának örömét és kihívásait.

Kedves Miklós! Valószínűleg nem vagy tudatában, milyen hatással voltál sokunk életére ezekkel a gesztusokkal. Köszönet érte. E kötet valamennyi szerzője számára sokat jelentesz, és erről a magamódján mindenki tanúbizonyságot tesz. Fogadd

ezeket a tanulmányokat hálánk és tiszteletünk jeléül. Kívánjuk, hogy még sokáig a tőled megszokott módon, kíváncsisággal, derűvel és szellemi nyitottsággal fordulj a múlt és jelen embere felé.

Gödöllő, 2026. 07. 28.

Rácz Tibor Ákos

THE HUN-PERIOD ARCHAEOLOGICAL FINDS OF KISKŐSZEG (BATINA, HR)

ZSÓFIA MASEK

INTRODUCTION

Batina (HR, Hungarian name: Kiskőszeg, sometimes Battina) has long been a well-known archaeological site. A former *limes* object, the *castellum* of *Ad Militare*, stood on the edge of the promontory above the settlement overlooking the Danube. Its prehistoric finds are also of outstanding importance. Finds from the Hun period are also known from the settlement area. However, these are all old materials which are not usually cited in recent international research. This short paper aims to gather and briefly contextualise the scattered finds in the collections of various

modern states: Hungary, Serbia and Austria. The intention is to include the site on the theoretical list of *limes* sites along the Danube in Pannonia, where the cultural changes at the end of the Roman period are marked by the appearance of Hun-period graves. I did not have the opportunity to view the finds in person until the end of this study, but I intend to supplement my research with this work in the future. The story of these archaeological finds contains many elements of the region's turbulent 20th-century history, into which this short study also provides a glimpse.

BRIEF INFORMATION ABOUT THE SITE

Kiskőszeg/Batina is located on the right bank of the Danube, within the Drávaszög region, in a narrow valley between the eastern edge of the Báni-hegység (Báni Mountain, HR: Banskó brdo) and the river. The Karasica or Karassó (HR: Karašica) is a stream that originates on the eastern side of the Mecsek Mountain in southern Hungary, flows along the northern side of the Báni Mountain, and ultimately reaches the Danube north of Kiskőszeg. The low mountain range of the Báni Mountain is similar in size to the Villányi Mountain in southern Hungary, and are the only major elevation in the Drávaszög region. Its eastern edge is bypassed by the Danube, forming a relatively narrow floodplain that may have functioned as a frequented natural crossing point in prehistoric times and in the past millennia. The Roman *castellum* of *Ad Militare* was located on the old vine-hill above the settlement of

Kiskőszeg, on a promontory called Gradac. In the medieval Kingdom of Hungary, the ford towards Bezdán/Bezdan (SR) functioned as a significant crossing point between the then counties of Bács and Baranya (*Fig. 1*).

Archaeological finds have been known from the settlement for a long time. Apart from early sources of the Roman fortress, finds are mentioned in a work written about the settlement in 1890.¹ Reports of rich Roman numismatic material² from Kiskőszeg and Roman ceramic finds³ from the same site appear in 1889 and 1891. Later reports also regularly include finds from Kiskőszeg, which may include a great number of prehistoric artefacts as well.⁴ These data can be found in the Yearbook of the Bács-Bodrog County Historical Society (*Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat Évkönyve*). The museum, founded by the society based in Zombor/Sombor (SR),⁵

¹ JUNG 1890, 8–10.

² GROSSCHMID 1889, 209; GROSSCHMID 1891a, 6–7.

³ GROSSCHMID 1891b, 189.

⁴ TRENCSENY 1903, 34–35.

⁵ MÁK 2017.

*Fig. 1. Kiskőszeg/Batina (HR) and its surroundings on the Second Military Survey of the Hungarian Kingdom.
1: Batina (HR, Hung.: Kiskőszeg); 2: Sombor (SR, Hung.: Zombor); 3: Mohács (HU); 4: Kölked/Altinum (HU);
5: Babarc (HU); 6: Villány (HU); 7: Zmajevac/Ad Novas (HR, Hung.: Vörösmart);
8: Kneževi Vinogradi (HR, Hung.: Hercegszöllős); 9: Beli Manastir (HR, Hung.: Pélmonostor)*

housed a number of finds from Kiskőszeg, which are also included in a small catalogue published in 1908.⁶

In the early 20th century, Imre Frey, a native of Zombor, reported on numerous occasions about the finds from Kiskőszeg. These finds, mainly from the Bronze and Iron Ages,⁷ proved to be of outstanding importance.⁸ Most of Frey's archaeological collection was also incorporated into the Zombor museum, including materials from Kiskőszeg dating from the Bronze Age to the Roman period.⁹

Several artefacts found in Kiskőszeg are now part of the collections of modern-day Hungary,

Austria and Germany. The Hungarian National Museum (HNM) has collected prehistoric hoards from the collection of László Mauthner, an antiquities dealer from Pest.¹⁰ The museum also holds Bronze Age and Prescythian ceramics,¹¹ as well as special ceramic plastic fragments.¹² According to Foltiny, Hallstatt-period bronzes were brought to Mainz,¹³ including a Hallstatt-period bronze helmet.¹⁴ Bronze Age and La Tène artefacts were deposited in the Baranya County Museum in Pécs before the First World War.¹⁵ Other Hallstatt and Celtic artefacts were identified by Hungarian research in Vienna, and Keszthely.¹⁶

⁶ GUBITZA–TRENCSENY 1908.

⁷ See his articles in NAD–NAD 1964, 5.

⁸ GALLUS–HORVÁTH 1939, 13–17, 27–28, 36, 38, 51.

⁹ NAD–NAD 1964.

¹⁰ KOVÁCS 1998–1999; KEMENCZEI 2014, 70.

¹¹ KŐSZEGI 1988, 50; Pl. 56–62, with further literature.

¹² NAGY 1979, 28.

¹³ FOLTINY 1961.

¹⁴ MOZSOLICS 1954, 35–36.

¹⁵ MARÁZ 1983, 111, Kat. 2.

¹⁶ MOZSOLICS 1954, 35; HUNYADI 1957, 234–235.

In 1876, finds from a rich Roman burial were donated to the HNM. Two glass vessels, a gold necklace, gold pendant and a ring, together with a Gallienus coin, were found in the 3rd-century woman's grave.¹⁷ Bronze vessels,¹⁸ a Roman enamel phalera¹⁹ and a bronze inkwell²⁰ are also kept in the HNM. The HNM's collection includes a unique green-glazed bowl from the late Roman period with handles, similar to a vessel found in Aquincum.²¹ There are also Roman finds in Keszthely from Kiskőszeg, including a couler²² and ceramic material.²³ Roman artefacts are also kept in Pécs.²⁴ Imre Frey's collection in Zombor features Roman sculptures and a 4th-century crossbow brooch that are particularly noteworthy.²⁵ Frey's collection also included a lead plate depicting the 'Danubian mounted god', which was published in 1943 by Zoltán Oroszlán, a Szeged Institute colleague.²⁶ Old literature refers to a group of coins in a private collection that could be an early 2nd-century denarius hoard.²⁷ The list is not meant to be comprehensive. Despite the research carried out in recent decades, most of the Roman-period finds from Batina date from the turn of the 19th and 20th centuries. During this period, the Gradac site and various other nearby locations were heavily disturbed by the planting of

new vineyards, resulting in the intense 'diaspora' of the archaeological material.²⁸

In 1947, a large Yugoslav-Soviet liberation monument was built on top of Gradac Hill, potentially destroying much of the Roman stonework in the process. Extensive probing excavations were carried out in and around the Roman *castellum* from 1970 onwards; these remain partly unpublished to this day. The remains of a Roman settlement and cemetery adjacent to the *castellum* are situated to the south (Batina-Sredno).²⁹ Recently, Croatian researchers have initiated a micro-regional, topographic survey of the area, during which they have identified several new sites on the eastern side of the Bansko brdo.³⁰ In 2010, trial excavations were also carried out at Sredno, during which 14 Roman burials (1st–3rd century AD, both cremation graves and inhumation graves) were excavated alongside prehistoric graves (9th–7th century BC). The Roman cemetery is located along the road leading from *Ad Militare* to the nearby *Ad Novas* fort (Zmajevac, Hung. Vörösmart).³¹ In 2021, an exhibition detailing the site opened in Osijek/Eszék, accompanied by a volume of studies that extensively covers the history of research and presents the new excavations.³²

HUN-PERIOD FINDS FROM KISKŐSZEG/BATINA

Cat. No. 1: Late Roman–Hun-period silver brooches in the old collection of the museum of Sümeg and later Keszthely (Hungary, now destroyed)

Two similar brooches kept together probably formed a pair of *fibulae* from the same grave. The simple head of the silver plate brooches had an

¹⁷ HAMPEL 1878, 77; Inv. Nr. Roman Coll. 92/1876. The grave was found on the property of the Csáky/Csáki family.

¹⁸ RADNÓTI 1938, 54, Taf. XVI. 5, XLVI. 4. Of the vessels, however, the casserole might be located in Zombor, cf. NAD–NAD 1964, 28, Taf. XXXIX, 3.

¹⁹ SELLYE 1939, IV. Pl./7a-b; SZIRMAI 1997, 171.

²⁰ BILKEI 1980, 82, Kat. 144, Taf. IV.

²¹ NAGY 1945, 292–294, fig. 4, 8–9, 11–12. A similar Roman vessel with three handles and a pouring spout was discovered in a Sarmatian grave in the Tisza region: JUHÁSZ 1995.

²² BALASSA 1972, 373, Abb. 33.

²³ Balatoni Múzeum, Inv. nr. 58.732.1. and the kind information of Anett Mihácz-Pálfi.

²⁴ Based on the inventory books of the Janus Pannonius Museum, Pécs.

²⁵ NAD–NAD 1964, brooch: 27, Inv. Nr. 361, Table XXXVI. 3.; statues: Tables XLVII–L.

²⁶ OROSZLÁN 1943.

²⁷ ÉREMLELETEK 1906, 141.

²⁸ BOJČIĆ ET AL. 2009, 125–126.

²⁹ PINTEROVIĆ 1971; MINICHREITER 1987, 88–90; VISY 1988, 126; SANADER 2003, 137.

³⁰ BOJČIĆ ET AL. 2009.

³¹ BOJČIĆ ET AL. 2011. For the latest, mainly prehistoric research results, see DIZDAR ET AL. 2023, with further literature.

³² DIZDAR–LELEKOVIĆ–HRŠAK 2021. I obtained the volume only after the manuscript of the present study had been finalized.

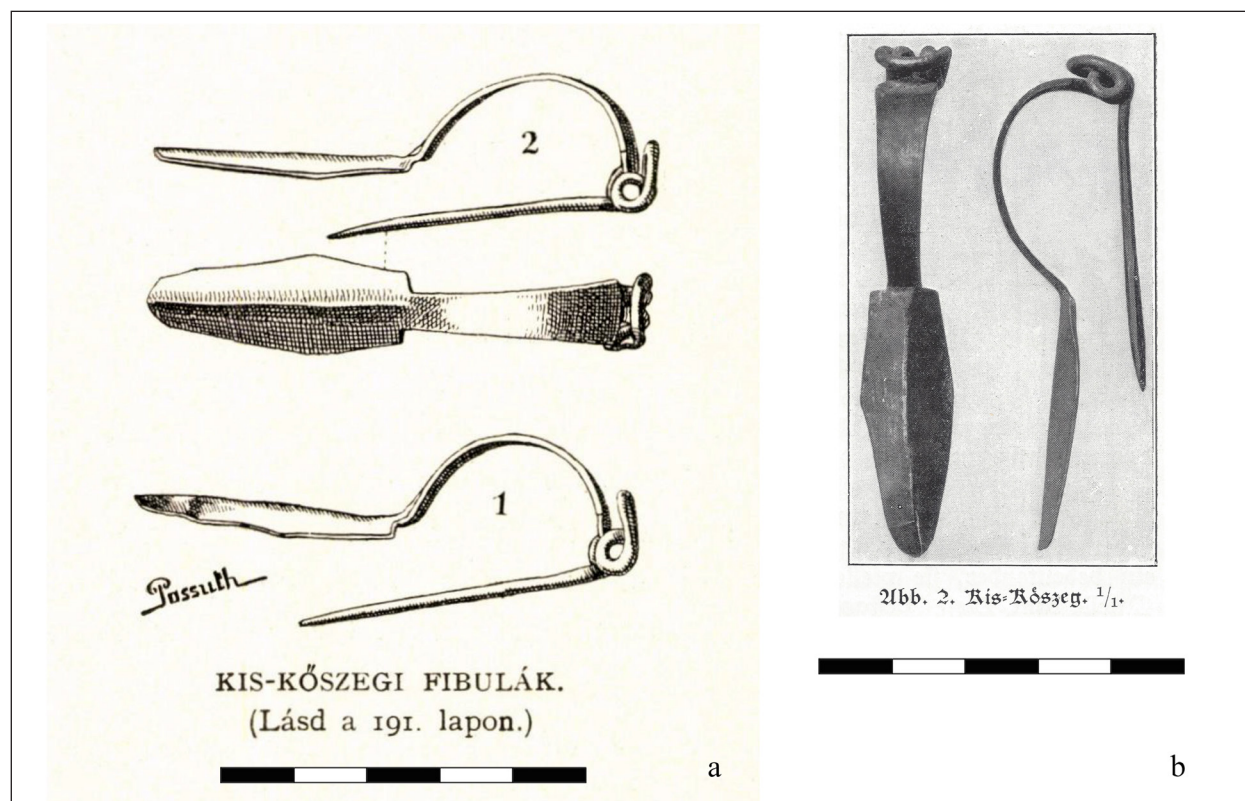

Fig. 2. Pair of silver brooches from Kiskőszeg/Batina (HR), from the Darnay Collection (Hungary) (after DARNAY 1907, 187 [a], and BENINGER 1931, Fig. 2 [b] [Cat. No. 1])

upper chord that continued into the silver pin, which remained intact on both objects. The bow formed a plate that narrowed towards the foot. Similar to the large plate brooches, the foot was a long plate with a widening section in the middle and an oval, rounded end. The plate was divided in the middle by a longitudinal rib. The soldered pin holders were missing from the footplate. According to Darnay, they were 7 cm long and weighed 9 grams each.³³ According to old inventory data, they were 6.8 cm long and 1.3–2 cm wide (Fig. 2).

The first publication of 1907 does not mention the find circumstances or where the brooches were kept. According to Beninger, they are kept in the museum in Sümeg. Vinski repeated this information until the 1960s.³⁴ The information was partly correct,

as the finds were first published by Kálmán Darnay, whose antiquarian activities led to the establishment of the Darnay Museum in Sümeg. The study on the fate of the museum specifically mentions the stray finds from the Migration period of Kiskőszeg.³⁵ Beninger obtained the photograph through Nándor Fettich,³⁶ so the information about the place of preservation most likely came from him. However, the museum material was moved to Keszthely in 1937, and many artefacts intended for transportation were destroyed in a carpet bombing at the Zalaegerszeg railway station at the end of World War II in March 1945. Some of the Roman finds from Kiskőszeg are still in Keszthely (see above), but the brooches are among the artefacts that were destroyed, as the Keszthely inventory books show.³⁷

³³ DARNAY 1907.

³⁴ BENINGER 1931, 13; VINSKI 1957, 32; Sl. 78–79; DIMITRIJEVIĆ–KOVAČEVIĆ–VINSKI 1962, 67, Kat. 64.

³⁵ NÉMETH 1964, 10.

³⁶ BENINGER 1931, fig. 13.

³⁷ I would like to thank to Anett Mihácz-Pálfi (Balatoni Museum, Keszthely) for her help in tracing the history of the brooches. The finds received from Sümeg were re-catalogued in Keszthely by Gyula Török; the Keszthely inventory number for the brooches was D6869-70. After the war, a detailed list of losses was compiled, including the Kiskőszeg brooches.

Cat. No. 2–3: Hun-period stray jug and Hun-period (?) beads, probably in the old material of the Sombor City Museum (Serbia)

Wheel-trown, grey jug of well levigated material. The mouth is funnel-shaped and the neck is ribbed. The handle protrudes from the neck and curves upwards to extend beyond the belly line and join the ornamental band of the shoulder. The rim and neck are decorated with burnished single vertical lines. An uneven, burnished, wavy line runs in an unburnished band around the shoulder. The deep belly is horizontally polished. The vessel has no footring, but the wall is joined to the base by a short concave curve. Although no dimensions were provided by Párducz, the $\frac{1}{4}$ mark on the table indicates an approximate jug height of 24 cm, a rim diameter of 12 cm, and a maximum diameter of around 20 cm (Fig. 3).³⁸

At the same time, Párducz also published a ‘pearl necklace’.³⁹ We cannot be sure that the 21 beads belong together. The beads were made of four barrel-shaped calcium, two larger spherical calcium, one flat round amber (?), 13 spherical glass beads of various colours and sizes, and one pear-shaped bead of an unknown material. No picture of the ensemble was provided. He recorded the jug and the pearls under separate catalogue numbers; he therefore considered the two finds to be unrelated. Only a study of the original objects could determine whether the assemblage was of Sarmatian, Roman or Hun-period character, but given Párducz’s expertise, the broader period is almost certain.

Cat. No. 4: Hun-period stray jug in the old material of the Janus Pannonius Museum, Pécs (Hungary)

A wheel-thrown, grey jug made from well-levigated material. It has a funnel-shaped, flared rim and a collared neck. The neck is almost cylindrical. The indented handle starts under the collared neck and joins the body deep in the belly region. The neck and shoulder regions are joined by slight segmentation. The belly is deep and the body is

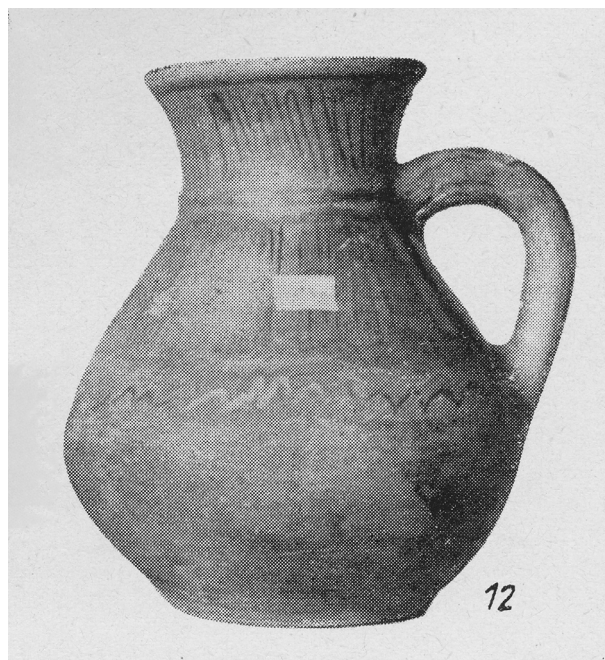

Fig. 3. Hun-period jug from Kiskőszeg/Batina (HR), from the old material of the Sombor City Museum (Serbia) (after PÁRDU CZ 1950, Table CIX. 12 [Cat. No. 2])

oval-shaped. The neck and body are decorated with two ornamental fields of dense, vertical zigzag lines in the Murga style, arranged one below the other. There is no footring. Height: 18.5 cm, rim diameter: 6.1 cm, base diameter: 7.9 cm. Inv. Nr.: JPM Pécs, 881 (Fig. 4.a).⁴⁰

According to Attila Kiss, the find predates 1918,⁴¹ but the find circumstances have not been discussed in the literature. The Pécs inventory books reveal that the jug was donated to the museum on 2 June 1908 by Ödön Kirschaneck, the parish priest of Kiskőszeg, who reportedly discovered it in the parish vineyard.⁴²

Cat. No. 5: Skull with artificial cranial deformation in the Naturhistorisches Museum, Vienna (Austria)

In 1905, a skull with artificial cranial deformation was sent from Kiskőszeg to the *Naturhistorisches Museum* in Vienna. Nothing is known about the find circumstances. This information was also provided

³⁸ Sole publication: PÁRDU CZ 1950, 38, 113. lh., CIX. t. 12.

³⁹ PÁRDU CZ 1950, 38, 112. lh.

⁴⁰ KISS 1970, Table 1, 2; KISS 1979, 334; SEVERIN 1982, 474, 5.15, Taf. 38; GÁBOR–NAGY 2004, 122; VÁGÓ 2015, 375, VI. 34.

⁴¹ KISS 1970, 120.

⁴² I would like to thank Mira Majdán, Gergő Szabó and Réka Neményi (JPM, Pécs) for their kind help in this issue!

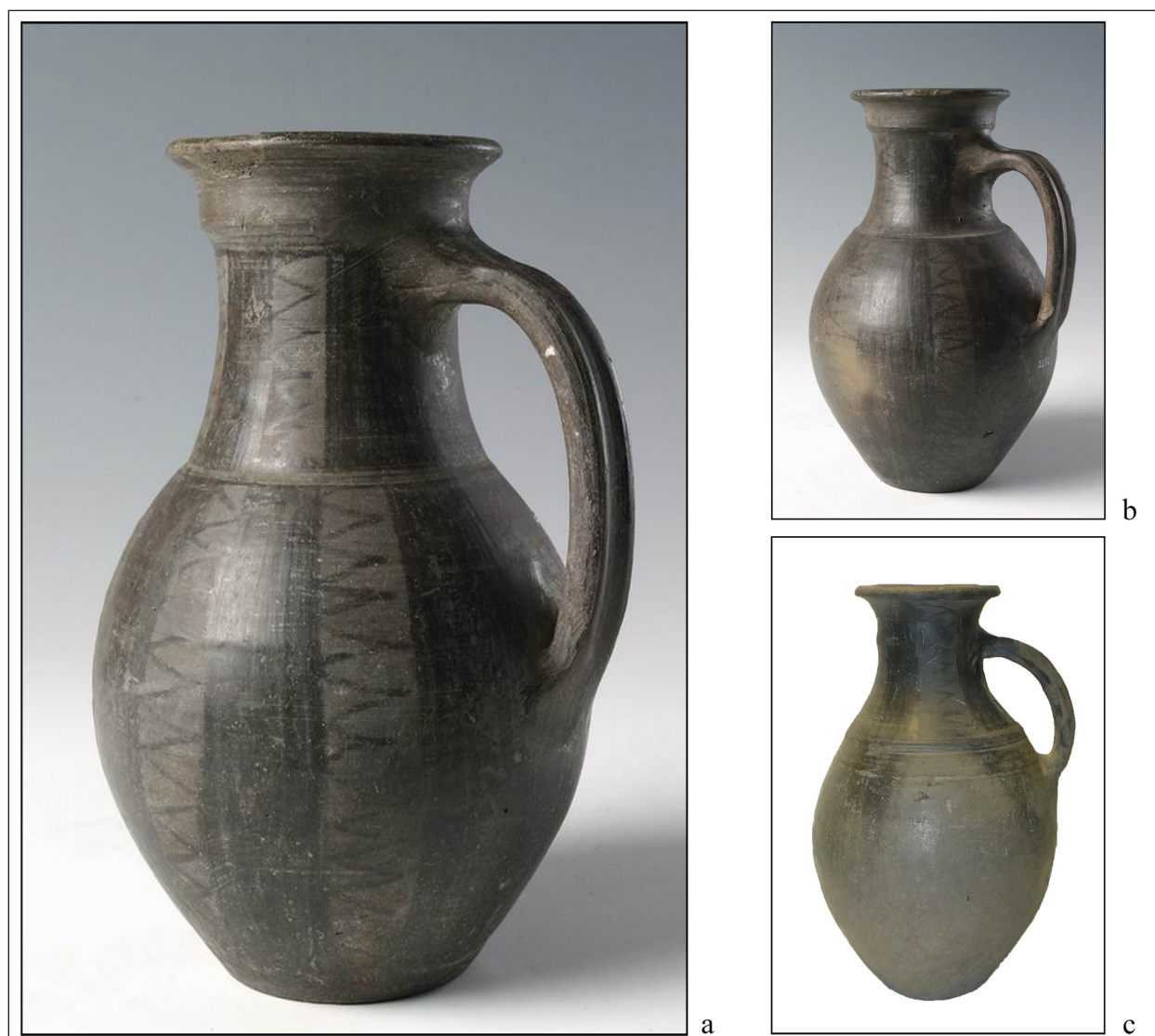

Fig. 4. Hun-period jug from Kiskőszeg/Batina (HR), from the old material of the Janus Pannonius Museum, Pécs (Hungary) (Cat. No. 4) (a), and its close analogies from Babarc (b), and Kistokaj (c) (a–b: © Janus Pannonius Museum, Modern Magyar Képtár gyűjteménye; c: photo by Zsófia Masek)

by Mihály Párducz, referring to the notes of the anthropologist János Nemeskéri.⁴³

Cat. No. 6: Hun-period stray jug in the old collection of the museum of Sümeg and later Keszthely (Hungary, now destroyed)

While tracing the silver brooches from Kiskőszeg, the author was informed that another Hun-period jug from Kiskőszeg was preserved in the Darnay Collection. This jug was also among the

artefacts destroyed in the carpet bombing in March 1945. A drawing of the jug is preserved in the Keszthely inventory book (Fig. 5), however, the dimensions in the inventory book and the dimensions written next to the drawing in the inventory book do not match. Thus, we cannot be certain of the location of the drawn object, but it was almost certainly a Hun-period vessel. In any case, it is possible that there was another small Hun-period collared jug kept in the Darnay collection.⁴⁴

⁴³ PÁRDU CZ 1963, 30, 46. lh.

⁴⁴ Many thanks to Anett Mihácz-Pálfi for drawing my attention to the find!

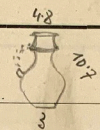
Leltári szám	Beszerzés ideje	T Á R G Y	Darab	Érték		J e g y z e t
				P	f	
xVII.33. 6522. XII.28.		hun. kiskőszegi Érdény; égetett agyag 40-110-112 mm. 	1			Lh. Kiskőszeg

Fig. 5. Inventory book data referring to a Hun-period jug from Kiskőszeg/Batina (HR), from the Darnay Collection (Keszthely, Hungary) (Cat. No. 6)

AN INSIGHT INTO THE RESEARCH OF THE UNIVERSITY OF SZEGED IN THE 'DÉLVIDÉK'⁴⁵ IN THE 1940s

The finds from Kiskőszeg, published by Mihály Párducz among the Sarmatian artefacts, have a remarkable history that goes beyond themselves. In his 1950 monograph, Párducz published a large number of Sarmatian – or supposedly Sarmatian – artefacts. This volume is now the primary source for many of them, since some of the finds have been destroyed, lost or have been lying unprocessed, mainly in Hungarian and Serbian collections. Dealing with the finds is made more difficult by the fact that Párducz did not assign inventory numbers to them or report the collections in which they are held. He only listed the collections he had visited at the beginning of the monograph series.⁴⁶ Most of his collecting work was done in Hungary in the 1930s (he was born in Fehértemplom/Bela Crkva, now in the Serbian province of Vojvodina, in 1908, and graduated from the University of Szeged in 1932). His work, according to him, was completed in 1940 with the archaeological material of the Hungarian National Museum.⁴⁷ The 1941 list does not include any museums from Délvidék. Earlier, however, Párducz had published a number of finds from outside the present-day borders of Hungary, mainly based on literature.⁴⁸ In later years, however, especially in his 1950 monograph, he also provided the primary publication of several sites from the

Bácska/Bačka region. This work was made possible by his activities during the Second World War, and according to my research, these finds were predominantly held in the Zombor museum.

Under the leadership of János Banner, the Institute of Archaeological Cadastre of the Great Hungarian Plain was founded in 1941 at the University of Szeged (then Horthy Miklós University), replacing a larger, unrealized attempt, the Hungarian Archaeological Cadastre Institute.⁴⁹ The ambition – to catalogue all archaeological material – was an almost impossible mission, but Banner and his students, even by today's standards, managed to organise a huge amount of material in the museums of the Southern Great Plain in just a few years. For the moment, we will only highlight this statement by Banner from the programme announcement, which is relevant to our topic: 'There will be finds emerging from the Délvidék not only from the National Museum, but also from Szeged, Belgrade, or perhaps Zagreb, and certainly from Vienna.'⁵⁰ Following the partial reoccupation of the Délvidék in 1941, the Institute's activities included organising the museum material of the Bácska region, on behalf of and with the financial support of the National Superintendence of Museums.⁵¹ In 1943, Mihály Párducz wrote a short report on the museum

⁴⁵ Hung. 'Southern Land', referring to different areas in the south of the former Kingdom of Hungary.

⁴⁶ PÁRDUZ 1941, 8.

⁴⁷ X. Y. 1940, 193.

⁴⁸ PÁRDUZ 1931.

⁴⁹ BANNER 1942; BANNER 1943a.

⁵⁰ BANNER 1942, 47.

⁵¹ See in detail KOREK 1990, 19–20; PINTÉR-NAGY 2020, 20–26.

of the Bács-Bodrog County Historical Society in Zombor, i.e. of the then *Bácskai Múzeum*.⁵² Another report detailed the work carried out during 1943:⁵³ the artefacts of the *Bácskai Múzeum* were sorted, restored and re-inventoried in Szeged over a period of about six months, and approximately 3.000 objects were photographed. The artefacts were returned to the museum in Zombor in October 1943, and an archaeological exhibition opened in November.⁵⁴ According to Banner, ‘The preparation of a catalogue of the archaeological material of the Bácskai Múzeum and the whole of the Bácska is now underway, with the prospect of publication by the Cadastral Institute in 1944.’⁵⁵ Unfortunately, this work was never published.

From the perspective of the history of science, this special chapter of Hungarian museology during the Second World War has not yet been analysed in detail. The journal of the Szeged Institute, *Dolgozatok*, reveals that the university institute staff, relocated from Kolozsvár/Cluj-Napoca (RO) to Szeged after the Treaty of Trianon, organised museums in the south of the country, as well as in Transylvania, Upper Hungary and Transcarpathia, during the 1940s. Perhaps not entirely unrelated to this is the fact that most of the staff fled the Soviet occupation. Mihály Párducz and János Banner escaped from Szeged to Transdanubia in the last days of the war and later settled in Budapest.⁵⁶ István Foltiny, who was also involved in museum research and excavations in the South of Hungary, and who emigrated to Austria in 1944 and then to the USA, later returned to the region and in 1970 began

archaeological excavations in Kiskőszeg, in the framework of an American-Yugoslavian cooperation, with the support of the Smithsonian Institution (Washington D.C.). This cannot be a coincidence, since Foltiny was in Berlin from January to August 1943:⁵⁷ as a member of the Collegium Hungaricum, he catalogued archaeological finds of Hungarian origin in the collection of the *Staatliches Museum für Vor- und Frühgeschichte*. In his report on this work, he mentioned Iron Age finds from the Bácska and Baranya County, including Kiskőszeg, and stated his intention to continue the organising work after the war. After his emigration, he continued his professional work and his interest in the region.

For us, the important point is that the early research data clearly showed that many of the finds from Kiskőszeg ended up in the Zombor museum. Párducz’s report confirms that ‘the museum has a surprisingly rich collection of artefacts from various periods from the bordering areas of Transdanubia’, and he highlights ‘one of the richest sites of the Prescythian period’, Kiskőszeg.⁵⁸ In his later publications, he includes descriptions and photographs of several sites in Bácska, which he mentions by name here, such as the Sarmatian barrow cemeteries of Vajszka/Vajska (SR), Bácsmadaras (HU, now Madaras)⁵⁹ and Kiszács/Kisač (SR). In the archaeological studies published after the Soviet occupation of Hungary, of course, Párducz did not emphasise or even mention the museum collections in the South. However, the find material collected was incorporated and evaluated probably without any problem in the works of the 1950s and 1960s.

EVALUATION OF THE HUN-PERIOD FIND MATERIAL

The location of the Hun-period graves of Kiskőszeg is uncertain, although the site of the Pécs jug, the vineyard of the Kiskőszeg parish, could potentially be

identified in the future. It is impossible to determine whether the artefacts originate from a single site because none of the finds dispersed in three countries

⁵² PÁRDUCZ 1943a.

⁵³ PÁRDUCZ 1943b.

⁵⁴ BANNER 1943b.

⁵⁵ BANNER 1943a, 216.

⁵⁶ BANNER 1990; PINTÉR-NAGY 2020.

⁵⁷ FOLTINY 1943.

⁵⁸ PÁRDUCZ 1943a, 522.

⁵⁹ The site is now in Hungary, but as it used to belong to Bács-Bodrog County, some of the finds from the early excavations are in Zombor, while others are in Budapest. Monographic publication: KÓHEGYI-VÖRÖS 2011.

have a date of occurrence. However, where available, the first mention of the finds is telling: 1905, 1907 and 1908. The pottery enables at least two Hun-period graves to be reconstructed, or four if the skull and the brooches are considered as part of separate assemblages. The brooches and the pearls suggest some female graves, but the ceramics and the skull could belong to males as well.

Unfortunately, Párducz failed to recognise the significance and date of Cat. No. 2 jug (in Zombor), so it was not included in his subsequent studies of the Hun period. Both the form and decoration of the jug are typical of the Hun period: it has a funnel-shaped rim, a rib on the neck, a deep-bellied body and a single wavy line on the shoulder. It bears close resemblance to the stray jug from Gyula,⁶⁰ from the new burials the Kecskemét grave is worth mentioning.⁶¹ The photograph suggests that the surface treatment was not produced using the wheel, which suggests a Hun-period date and probably a barbarian workshop.⁶² Its shape differs greatly from that of Late Roman burnished pottery or ceramics found at Gothic-Lombard-period sites in Pannonia. Its form is reminiscent of the small-scale Gepidic jugs of Békésszentandrás-Makkos, Szentes-Kökényzug, and Szentes-Gyógyszertár,⁶³ but the form in larger size range, like from Kiskőszeg, is no longer found in Gepidic-period material.

Jug No. 4 (in Pécs) belongs to a rare group of Hun-period grave pottery, on which the burnished decoration runs along the entire body in vertical lines. One of its two closest parallels was found in the same region (Baranya) at Babarc. There were no other finds of dating value in the assemblage, but the burial was a Roman-style brick-walled grave.⁶⁴ The site of the other good analogy is situated in the

Upper Tisza region. The Kistokaj jug dates well to the D2 period.⁶⁵ The Kistokaj jug is similar to the Baranya vessels mostly in all its elements, although the decoration starts just below the rim and the belly is undecorated, with only vertical burnishing running to the bottom. However, the finds from Baranya cannot be clearly dated as being earlier or later than the Kistokaj grave. These vessels point to an extensive network of connections during the Hun period, indicating the blurring of the Roman frontier and supra-regional mobility (Fig. 4.a–c).

Of all the finds discussed here, the brooches are the only ones that are regularly cited in older Yugoslav and Croatian literature. They are generally dated to the 2nd half of the 4th century or the beginning of the 5th century. They are mostly attributed to the presence of Western Gothic allies (*foederati* elements), who were entrusted with the border guard duties by the Pannonian administration. This evaluation and dating goes back to the work of Vinski.⁶⁶ He categorised them as explicitly ‘pre-Hunnic’ Gothic artefacts, dating them on typological grounds to the end of the 4th century and clearly adopting Beninger’s Gothic theory.⁶⁷ Beninger had already highlighted the Kiskőszeg brooches, regarding them as a transitional form towards the large plate silver *fibulae*.⁶⁸ The theory about the brooches is therefore 100 years old, yet the finds can still be considered a rare hybrid type.

As Vinski pointed out, the best parallel to the brooches was found in the nearby area of Hercegszöllős/Kneževi Vinogradi (HR).⁶⁹ However, the two types differ structurally: the foot of the Kneževi Vinogradi brooch bends back towards the bow and is tied to it. This form, which has mainly a long rectangular foot, was widespread in the early

⁶⁰ ALFOLDI 1932, 48, XXVII. t. 6.; PÁRDU CZ 1950, CXXXI. t. 11.

⁶¹ NY. KOVACSÓ CZY ET AL. 2021. Analysis of the shoulder ornamentation, with further parallels, see MASEK 2023, 241.

⁶² MASEK 2013; MASEK 2023, 200–202.

⁶³ CSALLÁNY 1961, Taf. CIII. 1; CSALLÁNY 1961, 30, Taf. XX. 2; NAGY 2005, Taf. 35. 2.

⁶⁴ KISS 1970, 120; Table I. 1.

⁶⁵ TEJRAL 2007, 73 („D2-spät”; ca. 420/430–450), Abb. 7.8–10; TEJRAL 2011, 353, Abb. 278.

⁶⁶ KOVAČEVIĆ 1960, 41, sl. 96 (mistakenly attributes the find to the Zagreb museum); PINTEROVIĆ 1971, 76; MINICHREITER 1987, 97; BOJČIĆ ET AL. 2009, 128; also mentions TAKÁCS 2022, 390.

⁶⁷ VINSKI 1957, 32; DIMITRIJEVIĆ–KOVAČEVIĆ–VINSKI 1962, 67, Kat. 64.

⁶⁸ BENINGER 1931, 13.

⁶⁹ DIMITRIJEVIĆ–KOVAČEVIĆ–VINSKI 1962, 68, Kat. 67. Stray find from 1955, in the material of the Ojisek museum.

5th century⁷⁰ and also occurred with rhomboid footplates.⁷¹ However, as Darnay's description makes clear, the feet of the Kiskőszeg brooches were soldered to the footplate in a manner similar to plate brooches. Therefore, the finds from Kiskőszeg still represent a transitional form towards large plate brooches. However, it is now clearer that we are probably dealing with a regional or local variant. Consequently, it remains uncertain whether these stray finds can be dated earlier than large silver brooches.

This short study cannot cover the other 5th-century finds in the area. There are also Hun-period finds available from neighbouring villages, such as Vörösmart/Zmajevac (*Ad Novas*) and Pélmonostor/Beli Manastir, which have long been recognised.⁷² The number of sites from the Early Migration period is slowly but surely increasing in the area.⁷³ As in other areas of Pannonia, the eastern-type finds continue to occur from the second half of the 5th century, and the chronological classification is not always clear.

THE HUN-PERIOD ARCHAEOLOGICAL FINDS OF KISKŐSZEG (BATINA, HR)

The Hun-period finds discovered long ago in Kiskőszeg/Batina (*Ad Militare*) in Croatia are dispersed among collections in Austria, Hungary and Serbia. The only finds cited so far by international research on the site is a rare type of brooch pair. These were found to have been destroyed in a bombing raid in Hungary in 1945. While the brooches are generally dated to before the 'classical' Hun period, they should probably be placed in a broader chronological context, and could also date from later decades, from the first half of the 5th century. The other finds presented here demonstrate that the Hun-period finds from the settlement cannot be considered as clearly late Roman-period '*foederati*' find material. One of the jugs from the Hunnic period may date to the D2 period (now in Pécs, Hungary). The other may also date to a similar time period (now in Sombor, Serbia). Neither vessel appears to be Roman-style

burnished ware, but rather the product of barbarian workshops from the Hun period, and they were almost certainly produced in different workshops. The skull with artificial cranial deformation (in Vienna, Austria) may indicate an individual of recent eastern origin. Alternatively, the individual may have a biological background similar to that of the Romanised population. In this case, however, we must take into account the physical proximity of Eastern populations and the tradition practised for decades, since the individual's birth. However, we must also bear in mind that the skull may date from the post-Hunnic Gothic, or Gepidic periods. Despite all the uncertainties, it seems clear that new ethnic groups inhabited the area of *Ad Militare* during the Hunnic conquest of Pannonia as well. Similar to the cases of other limes sites in Valeria, they laid their dead to rest around the Roman fort and its associated settlement.

FUNDING

This research was supported by the János Bolyai Research Scholarship of the Hungarian Academy of

Sciences (BO/00281/19, research topic: "Grave ceramics of the Hun period in the Carpathian Basin").

⁷⁰ NAGY 2007, 112 (Budapest XI, Budafoki út); TEJRAL 2011, Abb. 196 (Szentendre).

⁷¹ E.g. Fântânele-Rât, TEJRAL 2011, 61, Abb. 30. 6–7, 9.

⁷² DIMITRIJEVIĆ–KOVAČEVIĆ–VINSKI 1962, 67–70; MINICHREITER 1987, 97–100.

⁷³ RAPAN PAPEŠA 2020; TAKÁCS 2022, 390–392.

REFERENCES

- ALFÖLDI 1932: Alföldi A.: *Leletek a hun korszakból és ethnikai szétválasztásuk. Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung*. Archaeologia Hungarica 9. Budapest 1932.
- BALASSA 1972: Balassa I.: Fejezetek az eke és a szántás Balaton környéki történetéből (Abschnitte aus der Geschichte des Pfluges und des Pflügens in der Balaton-Gegend). *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 11 (1972) 357–399.
- BANNER 1942: Banner J.: Régészeti feladatok a Délvidéken. *Délvidéki Szemle* 1:1–2 (1942) 45–51.
- BANNER 1943a: Banner J.: A Horthy Miklós-Tudományegyetem Alföldi Régészeti Kataszteri Intézete. *Dolgozatok a M. Kir. Horthy Miklós-Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből* 19 (1943) 214–217.
- BANNER 1943b: Banner J.: A Bácskai Múzeum megnyitása Zomborban. *Délvidéki Szemle* 2:12 (1943) 563–564.
- BANNER 1990: Banner J.: *Békés–Kolozsvár–Jászberény–Szeged (Banner János emlékiratai 1945-ig)*. Sajtó alá rendezte: Jankovich B. D. Gyula 1990.
- BENINGER 1931: Beninger, E.: *Der westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa*. Mannus-Bibliothek 51. Leipzig 1931.
- BILKEI 1980: Bilkei, I.: Römische Schreibgeräte aus Pannonien. *Alba Regia. Az István Király Múzeum Évkönyve* 18 (1977/1978) [1980] 61–90.
- BOJČIĆ ET AL. 2009: Bojčić, Z. – Dizdar, M. – Hršak, T. – Leleković, T.: Terenski pregled područja Batine (Field Survey of the Batina Area). *Annales Instituti Archaeologici* 5:1 (2009) 125–129.
- BOJČIĆ ET AL. 2011: Bojčić, Z. – Dizdar, M. – Hršak, T. – Leleković, T.: Rezultati probnih istraživanja nalazišta Batina–Sredno 2010. godine (Results of the 2010 Trial Excavations of the Batina-Sredno Site). *Annales Instituti Archaeologici* 7 (2011) 13–19.
- CSALLÁNY 1961: Csallány, D.: *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken*. Archaeologia Hungarica 38. Budapest 1961.
- DARNAY 1907: Darnay K.: Kis-kőszegi fibulák. *Archaeologiai Értesítő* 27 (1907) 191.
- DIMITRIJEVIĆ–KOVAČEVIĆ–VINSKI 1962: Dimitrijević, D. – Kovačević, J. – Vinski, Z.: *Seoba naroda – Arheološki nalazi jugoslovenskog Podunavlja*. Zemun 1962.
- DIZDAR ET AL. 2023: Dizdar, D. L. – Metzner-Nebelsick, C. – Rajić Šikanjić, P. – Barbir, A. – Fileš Kramberger, K. J.: Two Graves from Batina: An indication of the economic role and social status of women near the Danube in the Early Iron Age. *Arheološki vestnik* 74 (2023) 161–188. <https://doi.org/10.3986/AV.74.04>
- DIZDAR–LELEKOVIĆ–HRŠAK 2021: Dizdar, M. – Leleković, T. – Hršak, T.: *Batina – tisućljetni svjetionik na Dunavu (Batina – a Millenium Light-Tower on the Danube)*. Osijek 2021.
- ÉREMLELETEK 1906: Éremleletek. *Numizmatikai Közlöny* 5:4 (1906) 139–142.
- FOLTINY 1943: Foltiny I.: Magyarországi eredetű régészeti leletek a berlini „Staatliches Museum für Vor- und Frühgeschichte” gyűjteményében és raktárában. *Dolgozatok a M. Kir. Horthy Miklós-Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből* 19 (1943) 218–220.
- FOLTINY 1961: Foltiny, S.: Über die Fundstelle und Bedeutung der angeblich aus Kiskőszeg stammenden hallstattzeitlichen Bronzen des R. G. Zentralmuseums in Mainz. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 1961, 175–189.
- GÁBOR–NAGY 2004: Gábor O. – Nagy E.: Válogatás a Régészeti Osztály műtárgyaiból (A selection from the exhibits of the Archaeological Section). *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 48–49 (2003–2004) [2004] 115–129.

- GALLUS–HORVÁTH 1939: Gallus, S. – Horváth, T.: *Un peuple cavalier préscythique en Hongrie. Trouvailles archéologiques du premier Age du fer et leur relations avec l'Eurasie*. Dissertationes Pannonicae Ser. II. 9. Budapest 1939.
- GROSSCHMID 1889: Grosschmid G.: Történelmi szemle. *A Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat Évkönyve* 5:3–4 (1889) 206–209.
- GROSSCHMID 1891a: Grosschmid G.: Bács-Bodrogh vármegye római érem gyűjteményei. *A Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat Évkönyve* 7:1 (1891) 1–18.
- GROSSCHMID 1891b: Grosschmid G.: Praehistoricus és római cserépedények a vármegye gyűjteményében. *A Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat Évkönyve* 7:4 (1891) 188–189.
- GUBITZA–TRENCSÉNY 1908: Gubitza K. – Trencsény K.: *A Bács-Bodrog Vármegyei Történelmi Társulat Múzeumának kalauza*. Zombor 1908.
- HAMPEL 1878: Hampel, J.: Fundberichte aus Oesterreich-Ungarn. Archäologisch-epigraphischer Bericht aus Ungarn. *Archäologisch-epigraphische Mitteilungen aus Österreich* 2:2 (1878) 67–80.
- HUNYADI 1957: Hunyadi I.: *Kelták a Kárpát-medencében: Leletanyag*. Régészeti Füzetek 2. Budapest 1957.
- JUHÁSZ 1995: Juhász, I.: Glasiertes Gefäß aus Szarvas. *Alba Regia. Az István Király Múzeum Évkönyve* 25 (1995) 15–21.
- JUNG 1890: Jung F.: Kis-Kőszeg (Batina), Monografia I. *A Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat Évkönyve* 6:1 (1890) 1–16.
- KEMENCZEI 2014: Kemenczei Á.: A pesti régiségkereskedések kapcsolatai a Nemzeti Múzeummal a dualizmus korában. *Folia Historica* 29 (2014) 59–73.
- KISS 1970: Kiss, A.: Unpublished finds from the V. century originated from Transdanubia in the British Museum and the Janus Pannonius Museum. *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 1969–1970 (1970) 119–123.
- KISS 1979: Kiss A.: A népvándorlás kora Baranyában. In: *Baranya megye története az őskortól a honfoglalásig*. Baranya monográfia sorozat. Szerk.: Bándi G. Pécs 1979, 331–400.
- KOREK 1990: Korek J.: Banner János és a „szegedi régészeti iskola” (1922–1945). In: *Emlékkönyv Banner János születésének 100. évfordulójára*. Szerk.: Fodor I. Szeged 1990, 9–28.
- KOVAČEVIĆ 1960: Kovačević, J.: *Arheologija i istorija varvarske kolonizacije južnoslovenskih oblasti od IV do početka VII veka*. Vojvodanski muzej posebna izdanja 2. Novi Sad 1960.
- KOVÁCS 1998–1999: Kovács, T.: A Bronze and an Iron Age hoard from Kiskőszeg (Battina, Yugoslavia). *Savaria* 24:3 (1998–1999) 23–31.
- KÖHEGYI–VÖRÖS 2011: Köhegyi M. – Vörös G.: *Madaras-Halmok. Kr. u. 2–5. századi szarmata temető*. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről. Szeged 2011.
- KÖSZEGI 1988: Kőszegi F.: *A Dunántúl története a későbronzkorban*. BTM Műhely 1. Budapest 1988.
- MASEK 2013: Masek, Zs.: Die kulturellen Beziehungen der hunnenzeitlichen Eliten im östlichen Mitteldonauegebiet am Beispiel der einglättverzierten Drehscheibenkeramik. In: *Macht des Goldes, Gold der Macht. Herrschaft- und Jenseitsrepräsentation zwischen Antike und Frühmittelalter im mittleren Donauraum. Akten des 23. Internationalen Symposiums der Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im mittleren Donauraum, Tengelic, 16–19.II.2011*. Hrsg.: Hardt, M. – Heinrich-Tamáska, O. Weinstadt 2013, 229–251.
- MASEK 2023: Masek Zs.: *A Közép-Tisza-vidék településtörténete a Kr. u. 4–6. században: Szarmaták, hunok, gepidák (The Settlement History of the Central Tisza Region in the 4th–6th Centuries AD: Sarmatians, Huns, Gepids.)* Monumenta Archaeologica Barbarorum inter Pannoniam Daciamque 2. Budapest 2023. <https://doi.org/10.62150/MABiPD.2.2023>

- MARÁZ 1983: Maráz B.: La Tène-kori leletek Jugoszláviából és Romániából magyarországi múzeumokban (La Tène finds from Yugoslavia and Rumania in Hungarian Museums). *A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 27 (1982) [1983] 107–116.
- MÁK 2017: Mák F.: A megyében a hazát szeretni. A Bács-Bodrog megyei Történelmi Társulat története és működése (“To love the fatherland through the county”). The history and activities of the Historical Society of Bács-Bodrog County). *Századok* 151:1 (2017) 75–118.
- MINICHREITER 1987: Minichreiter, K.: Arheološko blago Baranje. *Anali Zavoda za znanstveni rad u Osijeku* 5 (1986–1987) 43–142.
- MOZSOLICS 1954: Mozsolics, A.: Neuere hallstattzeitliche Helmfunde aus Ungarn. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 5 (1954) 35–54.
- NAĐ–NAĐ 1964: Nađ, I. – Nađ, P.: *Katalog Arheološke zbirke Dr Imre Frey-a*. Sombor 1964.
- NAGY 1945: Nagy L.: Zöldzománcos római dísztal Budáról. Adatok a pannóniai zománcos kerámiához (La vase de luxe à glaçure verte de Buda). *Budapest Régiségei* 14 (1945) 283–302.
- NAGY 1979: Nagy L.: A tűzikutya és a holdidol kérdése magyarországi leletek alapján. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 14 (1979) 19–73.
- NAGY 2005: Nagy, M.: Szentes-Gyógyszertár. In: Cseh, J. – Istvánovits, E. – Lovász, E. – Mesterházy, K. – Nagy, M. – M. Nepper, I. – Simonyi, E.: *Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet II*. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 2. Budapest 2005, 117–119.
- NAGY 2007: Nagy M.: Kora népvándorlás kori sírleletek Budapest területéről (Grabfunde aus der frühen Volkerwanderungszeit im Gebiet von Budapest). *Budapest Régiségei* 40 (2007) 95–155.
- NÉMETH 1964: Németh P.: Emlékezés Darnay Kálmánra. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 2 (1964) 5–18.
- NY. KOVACSÓCZY ET AL. 2021: Ny. Kovacsóczy, B. – Rácz, Zs. – Mozgai, V. – Marcsik, A. – Bajnóczi, B.: Archaeological and natural scientific studies on the Hun-period grave from Kecskemét-Mindszenti-dűlő. In: *Attila's Europe? Structural transformation and strategies of success in the European Hun period*. Eds: Rácz, Zs. – Szenthe, G. Budapest 2021, 305–326.
- OROSZLÁN 1943: Oroszlán Z.: A dunavidéki lovasistenségek két új pannóniai emléke (Zwei neue Denkmäler der donauländischen Reitergottheiten). *Dolgozatok* 19 (1943) 145–163.
- PÁRDU CZ 1931: Párducz M.: A nagy magyar Alföld római kori leletei. Römerzeitliche Funde des grossen ungarischen Alföld. *Dolgozatok a M. Kir. Horthy Miklós-Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből* 7 (1931) 74–187.
- PÁRDU CZ 1941: Párducz M.: *A szarmatakor emlékei Magyarországon I. Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns I*. Archaeologia Hungarica 25. Budapest 1941.
- PÁRDU CZ 1943a: Párducz M.: A Bácskai Múzeumról. *Kalangya* 12:11 (1943) 521–522.
- PÁRDU CZ 1943b: Párducz M.: A zombori Bácskai Múzeum anyagának leltározása és restaurálása. *Dolgozatok* 19 (1943) 213–214.
- PÁRDU CZ 1950: Párducz M.: *A szarmatakor emlékei Magyarországon III. Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns III*. Archaeologia Hungarica 30. Budapest 1950.
- PÁRDU CZ 1963: Párducz, M.: *Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn*. Studia Archaeologica 1. Budapest 1963.
- PINTÉR-NAGY 2020: Pintér-Nagy K.: Párducz Mihály munkássága a szegedi régészeti intézetben (Mihály Párducz's activity in the Szeged Institute of Archaeology). In: *Párducz III. – Konferencia Párducz Mihály (1908–1974) emlékére*. Szerk.: Istvánovits E. – Kulcsár V. Monográfiák a Szegedi Tudományegyetem Régészeti Tanszékéről 8. Szeged 2020, 13–32.

- PINTEROVIĆ 1971: Pinterović, D.: Limesstudien in der Baranja und in Slawonien. *Archaeologia Iugoslavica* 9 (1968) [1971] 55–82.
- RADNÓTI 1938: Radnóti, A.: *Die römischen Bronzegefäße von Pannonien*. Dissertationes Pannonicae Ser. II. 6. Budapest 1938.
- RAPAN PAPEŠA 2020: Rapan Papeša, A.: Arheološki spomenici Velike seobe naroda u Srijemu – 60 godina poslije (Die archäologischen Denkmäler der großen Völkerwanderungszeit in Syrmien – 60 Jahre später). In: *Zdenko Vinski – život i znanstveni rad. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Zagrebu 2016. godine*. Ur.: Jarak, M. – Bunčić, M. Zagreb 2020, 173–182.
- SANADER 2003: Sanader, M.: The Ripa Pannonica in Croatia. In: *The Roman army in Pannonia: An archaeological guide of the Ripa Pannonica*. Ed.: Visy, Zs. Pécs 2003, 135–142.
- SELLYE 1939: Sellye I.: *Császárkori emailmunkák Pannoniából (Les bronzes émaillés de la Pannonie romaine)*. Dissertationes Pannonicae Ser. II. 8. Budapest 1939.
- SEVERIN 1982: *Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung. Ausstellung des Landes Oberösterreich 1982 im Stadtmuseum Enns*. Hrsg.: Straub, D. Linz 1982.
- SZIRMAI 1997: Szirmai, K.: Niello decorated horse harness ornament from Albertfalva. *Balácai Közlemények* 5 (1997) 171–177.
- TAKÁCS 2022: Takács M.: Széljegyzetek a Kárpát-medence déli részének hun kori településtörténetétől (Side notes on the settlement history of the southern parts of the Carpathian Basin in the Hunnic period). In: *Artificia Mirabilia. Tanulmányok Vaday Andrea tiszteletére. Studies in honour of Andrea Vaday*. Szerk.: Takács M. – Masek Zs. – Samu L. – Vida T. Budapest 2022, 385–399.
- TEJRAL 2007: Tejral, J.: Das Hunnenreich und die Identitätsfragen der barbarischen „gentes” im Mitteldonauraum aus der Sicht der Archäologie. In: *Barbaren im Wandel. Beiträge zur Kultur- und Identitätsumbildung in der Völkerwanderungszeit*. Spisy Archeologického Ústavu AV ČR Brno 26. Hrsg.: Tejral, J. Brno 2007, 55–120.
- TEJRAL 2011: Tejral, J.: *Einheimische und Fremde. Das norddanubische Gebiet zur Zeit der Völkerwanderung*. Spisy Archeologického Ústavu AV ČR Brno 33. Brno 2011.
- TRENCSENY 1903: Trencsény K.: Társulati ügyek. *A Bács-Bodrog Megyei Történelmi Társulat Évkönyve* 19:1 (1903) 19–56.
- X. Y. 1940: X. Y.: A Régiségtudományi Intézet személyzetének és külső munkatársainak régészeti munkássága 1940-ben. *Dolgozatok a M. Kir. Horthy Miklós-Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből* 16 (1940) 190–194.
- VÁGÓ 2015: Vágó Á.: *A Kárpát-medence ősi kincsei. A kőkortól a honfoglalásig*. Budapest 2015.
- VINSKI 1957: Vinski, Z.: *Arheološki spomenici velike seobe naroda u Srijemu (Die archäologischen Denkmäler der grossen Völkerwanderungszeit in Syrmien)*. Situla. Dissertationes Musei Nationalis Labacensis 2 (1957) 3–79.
- VISY 1988: Visy, Zs.: *Der pannonische Limes in Ungarn*. Budapest 1988.

HUN KORI RÉGÉSZETI LELETEK KISKŐSZEG (BATINA, HORVÁTORSZÁG) TERÜLETÉRŐL

A horvátországi Kiskőszeg (horv. Batina, lat. *Ad Militare*) rég előkerült hun kori leletanyaga ausztriai, magyarországi és szerbiai gyűjteményekbe szóródott szét. Egy ritka típusú fibulapár az egyetlen, amelyet a nemzetközi kutatás eddig idézett a lelőhellyel kapcsolatban, amelyek 1945-ben szőnyegbombázás során elpusztultak Magyarországon. A fibulákat általában a klasszikus hun kor elé keltezik, de valószínűleg tágabb időbeli kontextusba helyezhetők, és az 5. század későbbi évtizedeiből, a század első feléből is származhatnak. A bemutatott többi leletnek régi, elszórt szakirodalmi adatok segítségével akadtunk nyomára. Ezek jól érzékeltetik, hogy a településről származó hun kori leletanyag nem tekinthető egyértelműen római kor végi, „*foederati*”-leletanyagnak. A hun kori korszak közül az egyik jól keltezhető a D2 periódusra (ma Pécs, Magyarország). A másik is hasonló időszakba tartozhat (Zombor, Szerbia). Egyik edény sem tűnik római jellegű besimított árunak, hanem hun kori, barbár készítménynek, és szinte biztosan különböző műhelyhagyományok termékei voltak. A torzított koponya (Bécs, Ausztria) friss keleti eredetű lakosságra utalhat, de bizonytalan keltezése miatt más értelmezései is adódnak. Minden bizonytalanság ellenére is egyértelműnek tűnik, hogy Pannonia hun foglалásának időszakában *Ad Militare* környékén is új népelemek telepedtek meg, akik – más valeriai limesobjektumok esetéhez hasonlóan – halottaikat a római erőd és a hozzá tartozó település környékén helyezték örök nyugalomra.

QUIDQUID SUB TERRA EST,
IN APRICUM PROFERET AETAS

Studies in honour of Miklós Takács
on his 65th birthday